

їхнє місце у виборчих процесах, а відповідно – й у боротьбі за владу, вичленити формальну партійну систему [6], яку складають юридично зареєстровані партії, і реальну партійну систему, тобто ті партії, за які голосують виборці.

1. Поліщук І. Політичні партії як суб'єкт виборчого процесу / Ігор Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 47. 2. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / За редакцією О. Гораня, О. Майбороди. – К., 2000. – С. 52. 3. Литвин запропонував перереєструвати партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/05/22/19174>. – Назва з титул. екрану. 4. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем / Юрій Романович Шведа. – Львів, 2002. 5. PR: В Украине существует рынок политических партий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/power/pr-v-ukraine-sushestvuet-rynok-politicheskikh-partii-47195>. 6. – Назва з титул. екрану. 6. Райковський Б. Сучасні політичні партії та блоки у виборчих процесах / Броніслав Райковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 1. – С. 26.

УДК 324

ВИБОРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОНОВЛЕННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

*Наталія Нікончук,
аспірантка Інституту європейських досліджень
НАН України*

Автор статті аналізує етапи становлення та трансформації політичної еліти незалежної України. Також розглянуто чинники впливу виборів на оновлення та селекцію політичної еліти України.

Ключові слова: політична еліта, політичні лідери, етапи становлення, трансформація, вибори.

The author of this paper analyzes the stages of becoming and transformation of political elite of independent Ukraine. The factors of influence of election on an update and selection of political elite of Ukraine are also reviewed.

Keywords: political elite, political leaders, stages of becoming, transformation, election.

Роль політичної еліти надзвичайно важлива в будь-якій державі й особливо актуалізується на етапах становлення або трансформації. Саме тому дослідження політичної еліти особливо цінне в Україні – відносно молодій державі, яка переживає бурхливий процес розвитку власних політичних інститутів.

Ідеї політичного елітизму висловлювали ще Конфуцій, Платон, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше та інші. У першій третині ХХ сторіччя розрізнені ідеї елітарності систематизували й узагальнили відомі соціологи Г. Моска та В. Парето – засновники елітології. Її основоположниками також вважають Р. Міхельса, Ж. Сореля, М. Вебера. Вони сформулювали абетку доктрин, їхні наступники розвинули, переосмислили окремі положення, однак фундаментальні основи залишилися незмінними. Власне, вони зробили еліту предметом свого дослідження, дали їй визначення, розкрили структуру, закони її функціонування, визначили роль еліти в соціальній та політичній системі, вказали на закономірності зміни еліт.

Виникнення і глибоке обґрунтування елітарних теорій в Україні пов'язане з іменами В. Липинського та Д. Донцова. На проблеми еліт звертали увагу такі вчені з української діаспори, як І. Лисяк-Рудницький, Г. Грабович, Я. Пеленський. В Україні, починаючи з 90-х років, проблемою еліт у тому чи іншому контексті займалися такі науковці, як О. Білий, Д. Видрін, С. Вовканич, Б. Гаврилишин, О. Гринів, А. Колодій, І. Курас, Б. Кухта, О. Лазоренко, В. Лизанчук, В. Литвин, В. Малахов, М. Михальченко, А. Пахарев, В. Потульніцький, В. Танчер, М. Шульга, Б. Ярош. Елітаристською проблематикою займається група вчених, що гуртується навколо редакції наукового журналу «Політична думка». Зокрема, В. Полохало, О. Дергачов, А. Федоров та інші досліджують українську «посткомуністичну» еліту. Вагомий внесок у теорію політичної еліти зробили харківські політологи Л. Манжуловська, О. Куценко, О. Халецька та інші, які вивчають джерела поповнення еліти, способи її формування, взаємодію старої й нової, політичної та економічної еліти, її згуртованість, вплив еліти на трансформацію суспільства [4].

Однак, попри існування численних наукових праць, присвячених аналізу політичної еліти України, дослідження чинників, що визначають етапи її становлення та трансформації, здебільшого залишаються поза увагою вчених. В Україні, виходячи з особливостей її історичного розвитку, традицій, низки проблем та суперечностей, що накопичилися впродовж довгого часу, сформувався власний набір чинників, котрі впливають на параметри, характер і ознаки політичної еліти і, відповідно, потребують детальнішого аналізу.

У науковій літературі не висвітлені повною мірою питання оновлення та трансформації політичної еліти незалежної України.

Метою цієї статті є визначення й аналіз етапів становлення політичної еліти незалежної України з погляду впливу виборів на її оновлення. Така мета потребує розв'язання наступних завдань: виявити специфіку сучасного етапу формування політичної еліти України; встановити змістовний зв'язок між особливостями трансформації української політичної еліти та виборчими процесами; проаналізувати механізм впливу виборів на процеси оновлення політичної еліти.

Центральними питаннями державотворчого процесу в Україні, як відомо, є становлення нових політичних структур та нової системи економічних і соціальних відносин. Кінцева мета цих процесів – створити максимально сприятливі умови для самореалізації особистості кожного громадянина, забезпечити йому відповідний цивілізований рівень свободи, реалізацію особистого потенціалу, прискорити формування демократичного, громадянського суспільства.

Окрім бажання більшості українців жити у справді демократичній, правовій державі, життєво необхідною є потреба мати лідерів, політиків, здатних прискорити процес розбудови такого суспільства. Отже, домінантною вихідною постає проблема формування сучасної української еліти, її спроможності не просто самореалізуватися, а й служити власному народові, державі.

Політичну еліту утворюють політичні лідери – люди, які більше за інших підготовлені до такої діяльності, мають реальну владу, завдяки якій здійснюють легітимний вплив на певну частину або й на все суспільство. При цьому мільйони громадян добровільно, з надією і сподіваннями делегують політичним лідерам певну, а то й досить велику частину своїх політико-владних повноважень і прав. Такими політичними лідерами є державні діячі, керівники політичних партій, об'єднань, громадських організацій, блоків тощо [7].

Найчастіше політичних лідерів поділяють на правлячих і опозиційних; революціонерів, реформаторів і консерваторів; формальних і неформальних; кризових і рутинних; великих і малих; пролетарських, буржуазних і дрібнобуржуазних; загальнонаціональних, регіональних тощо. Типологія політичного лідерства багато в чому подібна до типології лідерства взагалі.

З-поміж політичних лідерів виокремлюють політичну еліту. Це верхівка соціальної групи, політичної сили, яка безпосередньо керує суспільством, стоїть біля керма державного управління.

В Україні, як ніде, були і є тисячі геніальних, видатних людей, які улавили нашу націю, народ, державу в найрізноманітніших

сферах діяльності. Нібито не бракує таких людей і нині. Тоді чому ж роки розбудови самостійної, демократичної, соборної держави, про яку мріяли й яку виборювали покоління наших співвітчизників, стали для нас такими болісними, вкрай складними, а з багатьох питань призвели навіть до загрозливого тупцювання на місці? Думок і тверджень з цього приводу існує чимало. Але головна проблема, на мою думку, все ж полягає в особливостях формування української еліти взагалі, у її історичній генезі.

Українське суспільство практично пережило чотири неоднозначних періоди формування і діяльності власної еліти загалом і політичної зокрема.

Перший період був найтривалішим – майже триста років (XIII-XVI ст.). Саме в цей час формувалася етнічна і конфесійна ідентичність українства, його еліта.

Другий період також був доволі великим – півтора століття: з 1648 р. до кінця XVIII ст. Особливість цього періоду зумовлена тим, що еліта вийшла з козацтва, з молоді української демократії часів Хмельниччини. На цьому етапі польська еліта на певний час полишила Україну і вакуум, що виник, заповнила молода українська демократія.

Третій період формування української еліти, у тому числі й політичної, був коротким – близько 80 років – і закінчився крахом Гетьманщини (1918 р.) і УНР (1919 р.).

Четвертий період починається з 1917 р. від народження так званої радянської еліти і закінчується в Україні фактично в 1991 р. Окремі вчені, зокрема А. Пахарев, поділяють його на три підетапи:

- 1917-1941 рр. – закінчується винищенням української (як власне і всієї в СРСР) еліти в результаті сталінських репресій 30-х років та початку Другої світової війни;
- 1943-1953 рр. (тривав до початку так званої відлиги);
- 1955-1991 рр. (тривав до проголошення незалежності України) [6].

Етапи ж становлення та трансформації політичної еліти незалежної України тезисно можна розподілити таким чином:

1) 1991–1994 рр.

Це етап початкового становлення політичної еліти незалежної України. Обраний у 1990 р. склад Верховної Ради став, по суті, політичною «переделітою», саме він проголосив спершу суверенітет, а потім і незалежність України. Верховна Рада була школою нової політики для партійно-господарської номенклатури, що й стало соціальною основою для формування політичної еліти незалежної України. У період президентства Л. Кравчука до складу правлячої еліти була інкорпорована значна частина націонал-демократичної контреліти, що зняло конфлікт між экс-

комуністичною номенклатурою та її опонентами. Однак і кількісно, і якісно у складі політичної еліти на цьому етапі домінувала номенклатура, що відмовилася від комуністичної ідеології і взяла на озброєння ідею національно-державного будівництва [3];

2) 1994–1998 pp.

На цьому етапі почалася трансформація політичної еліти незалежної України. З господарсько-бюрократичної верхівки, змушеної паралельно займатись і політичними функціями, вона поступово перетворювалася у професійну політичну еліту. У 1994 р. склад Верховної Ради оновився на 84 %. Причому близько половини депутатського корпусу парламенту склали члени політичних партій. Для абсолютної більшості народних депутатів політика перетворилася на основний фах. На цьому етапі чітко виявилася тенденція регіоналізації політичної еліти. З одного боку, почали формуватися регіональні політично-економічні клани, насамперед у Дніпропетровській і Донецькій областях. Дніпропетровський десант у Київ у 1994-1995 р. показав, що регіональні еліти не проти зайняти провідні позиції й у середовищі загальнодержавної еліти. З іншого боку, регіональний фактор помітно вплинув на фракційну структуру Верховної Ради. Проявив себе на цьому етапі і клієнтелістський тип формування і відтворення політичної еліти [8]. Особисті зв'язки, залежність від «патрона» і відданість йому були одними з головних факторів, що сприяв просуванню до вершини владної піраміди. Ще одна характерна тенденція цього етапу – оновлення покоління політичної еліти, її омолодження. Ця тенденція була характерна і для парламенту, 70 % якого склали народні депутати віком до 50 років, і для центральних органів виконавчої влади [2];

3) 1998–2003 pp.

Головна тенденція цього етапу – олігархізація політичної еліти, зрощування бізнесу і влади. Великий бізнес прийшов у політику. За інформацією різних джерел, серед парламентаріїв дві третини склали легальні мільйонери. У Верховній Раді, у виконавчій владі різко зросла кількість підприємців. Серед керівників центральних і регіональних органів виконавчої влади почали з'являтися великі підприємці. Ще частіше вищі адміністратори ставали якщо не лідерами, то повноважними представниками окремих бізнес-груп. Ці бізнес-групи почали створювати власні політичні партії (СДПУ(о), Громада, Партія регіонів тощо), котрі до того ж мали виражений регіональний характер. Прихід великого бізнесу в політику мав дуже суперечливі наслідки. З одного боку, посилилася увага до економічної проблематики, почали проявлятися нові управлінські підходи, більш відповідні ринковим умовам. Але при цьому владні повноваження все частіше почали використовувати

для лобіювання певних бізнес-інтересів. Напівлегальна політична корупція стала поширеним явищем. Верховна Рада все більшою мірою перетворюється на елітний бізнес-політичний клуб. Власне законодавча діяльність нерідко опиняється на периферії інтересів бізнесменів-парламентарів [9].

Ще одна помітна тенденція цього періоду – поглиблення розколу в політичній еліті, формування нової контреліти, що виступає за зміну режиму Л. Кучми [1]. Ця тенденція проявилася ще на президентських виборах 1999 р., але особливого імпульсу вона набула після касетного скандалу і відставки уряду В. Ющенка. По суті, від правлячої еліти відколосся значний сегмент, який почав виконувати функції контреліти;

4) 2004-2009 рр.

Президентські вибори 2004 року та Помаранчева революція знаменували рішучий крок від «пострадянського» перехідного варіанту розвитку до послідовної реалізації моделі класичної національної держави. Однак психологія постреволюційної української еліти багато в чому залишилася колишньою, пострадянською. Влада сприймалася нею передусім як система годівлі, а не місія служіння. Процес модернізації еліт України йшов повільніше, ніж об'єктивний розвиток у напрямку нового національно-державного проекту, що багато в чому визначило політико-психологічний хаос 2005 – початку 2006 років і характер самої передвиборчої кампанії-2006: агресивної, брудної, постмодерністської, наповненої свідомо нездійсненими обіцянками й такої, що апелює не до всієї країни, не до єдиної політичної нації українців, що формується, а тільки до мешканців окремих політико-ментальних кластерів, свого «базового» виборця. За час, протягом якого український народ пережив вибори Президента України у 2004 році та парламентські вибори 2006-2007 років, змінилося політичне становище.

Наведене демонструє, що етапи становлення і трансформації політичної еліти України чітко збігаються з виборчими циклами. Це означає, що вибори перетворилися на основний механізм селекції та оновлення політичної еліти. Причому на тенденції трансформації українського істеблішменту головним чином впливають парламентські вибори, оскільки саме вони формують більшу частину складу політичної еліти. Президент формує верхівку адміністративної еліти (керівники центральних органів виконавчої влади, обласних держадміністрацій), що також входить до складу політичної еліти, але становить відносно невеликий її сегмент. До того ж глава держави як свій кадровий резерв найчастіше використовує парламентський корпус.

В останній виділений нами період з'явилася позитивна тенденція до якісних змін у складі сучасної політичної еліти:

- багатопартійна система: у парламенті представлено кілька партій та блоків;

- зростання ролі жінок у владних структурах;

- збільшення вагомості регіонального чинника;

- омолодження політичної еліти: прихід нових членів, середній вік яких – до 50 років, що на 10-13 років молодше номенклатурної еліти;

- високий рівень освіти: представники нової генерації політичної еліти нерідко мають кілька вищих освіт та наукових звань, володіють іноземними мовами та вміють орієнтуватися в інформаційному просторі;

- високий рівень патріотизму, особливо у молодших представників партій і влади.

Склалася тенденція до формування нової владної еліти України, у складі якої більше молоді, кваліфікованих, професійних, інтелігентних та патріотичних представників елітної групи.

Водночас зберігають, а подеколи й набирають сили негативні процеси. Після «помаранчевої» революції спостерігалася пряма спроба зробити владу ледь не приватною власністю однієї політичної сили або однієї групи політиків. Владну кар'єру в більшості випадків забезпечують не особисті якості та професіоналізм, а належність до тієї чи іншої партії або групи впливу, її підтримка. Представники нової еліти України здебільшого є виразниками кланових інтересів загальноукраїнського та регіонального рівня і навіть кримінально-олігархічних груп. Вона політично та економічно вразлива, нестабільна і, головне, нездатна виробити загальноприйняті норми поведінки в економічному й політичному житті та додержуватися їх. Ця еліта слабо ідентифікована з народом, по суті є групою «своїх», «нових українців» серед «чужих» українських співгромадян.

Таким чином, процес формування нової демократичної еліти в Україні далекий до свого завершення, а висування на головні політичні долі людей принципово іншої генерації політиків – справа швидше завтрашнього, а не сьогоднішнього дня.

1. Видрін Д. Епоха президента Кучми // Дзеркало тижня. – 2003. – 27 вересня. – С.4. 2. Долженков О. Українська номенклатура в суспільно-політичних трансформаціях // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 3 – 8. 3. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. – Київ: Століття, 2002. – 390 с. 4. Мандзій Л. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: Автореф. дис. канд. політ. наук. – Львів, 2003. – 16 с. 5. Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежське. Л. Кравчук. Україна 1991 – 1995. – Київ: Укр. центр дух. к-ры,

1996. – 512 с. 6. Пахарев А. Хамелеономания властных элит в условиях переходных политических систем // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2005. – С. 235 – 244. 7. Пахарев А. Політичне лідерство: историко-політологічний контекст і сучасне становище: Автореф. дис... д-ра політ. наук. – Київ, 2003. – 32 с. 8. Серрі Р. Яка ти, незалежна Україно? – Київ: Задруга, 1998. – 178 с. 9. Якименко Ю., Жданов І. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти // Дзеркало тижня. – 2003. – 15 листопада. – С. 8-9.

УДК 324

ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ УКРАЇНИ

Віктор Посєдинок,

молодший науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І.Ф. Кураса НАН України

У статті розглянуто зовнішньополітичні орієнтації головних претендентів на посаду президента України: В. Ющенко, Ю. Тимошенко, В. Януковича. Проаналізовано вплив на виборчий процес в Україні основних геополітичних акторів: Європейського Союзу, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: *вибори, політична еліта, геополітика, Росія, США, зовнішня політика України.*

The article studies foreign policy orientations of the main presidential aspirants of Ukraine: V. Yushchenko, Y. Tymoshenko, V. Yanukovych. The influence of the chief geopolitical actors – the European Union, the Russian Federation, the United States of America – over Ukrainian election process is analyzed.

Keywords: *election, political elite, geopolitics, Russia, USA, foreign policy of Ukraine.*

Українське суспільство, насамперед – політичні еліти, перед виборами президента України-2010 опинилось у точці, в якій були сконцентровані усі суспільно-економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні проблеми, що накопичувалися і поглиблювалися протягом останніх п'ятьох років. Проекти їх вирішення мали лягти в основу передвиборчих програм. Тому важливо дослідити зовнішньополітичні орієнтації кандидатів на головну посаду в